

Behovet av tvärvetenskapliga, kritiska socialarbetare ökar i en komplex omvärld

Samtidigt som socialarbetarens vardag har blivit alltmer svårbemästrad och komplex, har den utsatts för en allt större påverkan från statsmakten genom specifika krav på socionomutbildningens innehåll parat med styrande regler och modeller för hur man måste arbeta i sin yrkesutövning. I följande text pekar jag på några av riskerna med för stark styrning från statens sida. Jag argumenterar för att målet bättre välfärd och större jämlikhet mellan sociala grupper i en alltmer komplex och oöverskådlig verklighet kräver en socionomutbildning som producerar självständiga och kritiskt tänkande socialarbetare.

Det finns nog ingen som ifrågasätter de goda intentionerna hos staten (lagstiftare, regering och socialstyrelse) när de utformar lagar, regler, instruktioner och kunskapsöversikter för socialtjänstens verksamhet. Det kan handla om att man uppmärksammat ett viktigt behov, en exkluderad grupp, ny kunskap eller en rutin som kan leda till skada, vilket man vill komma till rätta med genom att styra, rättssäkra, kontrollera och samordna socialtjänstens arbete så att den kan hantera detta bättre. Statens roll handlar förenklat om att både styra, stödja och kontrollera socialarbetarens arbete i relation till problem som denne inte själv antas ha resurser för att hantera självständigt i rollen som socionom. Trots goda intentioner kan för stark detaljstyrning innebära att socialarbetarens potentiella förmåga att tänka kritiskt och självständigt hämta in kunskap inskränks, vilket kan motverka att ett *nödvändigt* kritiskt, konstruktivt tänkande växer fram som är nödvändigt för socialtjänsten. Ett tänkande som problematiserar de premisser som lagar, regler, råd och instruktioner bygger på. Ökad styrning och kontroll tyder på låg tillit till socialarbetarens kompetens att tänka självständigt, klara av att hantera komplexa situationer och fatta välgrundade beslut. När ökad styrning och kontroll väl institutionaliserats minskar också behovet av en kvali-

ficerad socionomutbildning som grundlägger socionomens tillit till den egna kritiska förmågan och modet att fatta egna beslut på grundval av egna självständiga analyser och överväganden.

Utbildningen till socionom är konstruerad för att matcha de problem som vid ett givet tillfälle definierats som mest centrala för vad socialtjänsten ska arbeta med. Utbildningens innehåll under olika decennier kan därför betraktas som ett stelnat uttryck för de frågor och problem som definierades som mest centrala just då. Själva processen fram till ett beslut om vad som definieras som sant och viktigt brukar inom sociologi och socialpsykologi benämnas som en social definitionsprocess där olika intressenter med olika resurser, status och makt inbördes slåss om att definiera vad som är sant. Kraven på innehåll i en socionomutbildning, uppföljt och validerat av expertgrupper från universitetskanslersämbetet, bär vid en historisk analys vittnesmål om gamla strider där vissa argument vunnit och andra förlorat. Studerar man hur innehållet i socionomutbildningen förändrats under olika decennier, framträder en tydlig spänning mellan att utveckla utbildningen för att förbereda den blivande socionomen för det professionella sociala arbetets praktik och mellan att utveckla den teoretiska och samhällskritiska rollen. En utbildning som överbetonar färdigheten att kunna arbeta efter vissa regelverk och instruktioner, riskerar att producera ett underskott i förmågan till kritiskt tänkande. Socialarbetaren riskerar att förvandlas till en funktionär, som inte vågar gå emot och kritisera regler, normer och beslut som fattas inom en socialtjänst.

En tvärvetenskaplig kompetens bildar vidare ett nödvändigt villkor för socialarbetarens etiska tänkande. Etik förutsätter att man kan något om det som man tar ställning till. Kunskap om teori och forskning om de grupper som socialtjänsten hanterar bildar en logisk bas för vilka etiska val som en socialarbetare *kan* göra. Saknas kritisk teoretisk kunskap, eller om den är underordnad, går den inte att kompensera i efterhand genom att läsa om vad etik är. Den teoretiska utbildningen av socionomer utgör därför en förutsättning för deras förmåga att göra etiska val där man intellektuellt kan förutse konsekvenserna av sina handlingar.

Många blivande socionomer har valt utbildningen för att försöka förverkliga sina mest centrala värderingar. Värderingarna har ofta relation till egna konkreta livserfarenheter hos dem själva, anhöriga och vänner. Ett viktigt motiv till att vilja bli socionom är ofta att man vill göra något av långsiktig betydelse för dem som inte mår bra eller missgynnas i samhället. Man vill genom sina egna personliga erfarenheter och insikter göra en positiv skillnad. Det finns alltså en oerhörd kraft och potential till att förbättra samhället hos dem som börjat på en socionomutbildning. Att dessa värderingar kan hamna i konflikt med verkligheten inom socialtjänsten, kan den höga sjukfrånvaron och personalomsättningen vara ett tecken på. Många lämnar socialtjänsten eftersom de upplever främlingskap inför sig själva när de hamnat i situationer av

moralisk etisk stress efter att ha tvingats göra saker som går stick i stäv med de egna värderingarna och självbilden. Eller hamnat i en administrativ roll som man i praktiken upplevt har gått ut på att bevara resurssvaga grupper *status quo* genom att betala ut försörjningsstöd och kontrollera dessa personer med stöd av ekonomisk makt.

För att denna positiva motivation inte ska förstöras, behöver den uppmuntras genom större tanke- och handlingsutrymme baserat på större tillit till socialarbetarens förmåga att tänka själv, fatta egna beslut, ta initiativ till samhällsförbättrande projekt, improvisera och agera förebyggande och långsiktigt. Redskap som gör detta möjligt i form av tvärvetenskaplig kunskap, som kan användas för analys och kritik av komplexa orsakssamband bakom en individs, grupp, ett kollektivs handlingar, kan hålla socialarbetarens vilja till att utvecklas och vara en viktig aktör levande. Ett paradigmskifte i synen på vad en socialarbetare är blir här centralt. Det skulle kunna innebära att socialarbetaren närmar sig sitt historiska ursprung och idealen i Settlementrörelsen vid sekelskiftet, där socialarbetaren själv tillsammans med missgynnade grupper agerade politiskt för att förbättra samhället. Trots välfärdssystemens utbyggnad till enorma administrativa kolosser, finns de basala grundorsakerna bakom de sociala problemen fortfarande kvar. Det sociala arbetets kärna borde därför fortfarande vara att arbeta med att förändra dessa orsaker och inte med administrationen av dem.

Att ha kunskap om praktiken är ett nödvändigt, men inte tillräckligt, villkor för att kunna bli en självständigt tänkande socionom. Kritisk förmåga uppmuntras med största sannolikhet genom att läsa teori, möta problem på olika nivåer, studera tidigare forskning och genom att träna tillämpningen av vetenskapliga metoder. Den här kunskapen bildar förutsättningen för att kunna analysera komplexa orsakssamband bakom en individs, grupp, ett kollektivs situation och agerande. För att kunna vara kritisk, krävs insikt om hur faktorer på olika nivåer påverkar varandra och varför den person eller grupp som vi möter i praktiken på socialtjänsten agerar på det sätt som den gör och/eller har den problematik som den har. Risken för att göra orsaksfelslut är överhängande om inte en socialarbetare tillägnat sig vetenskapliga redskap för att förstå hur strukturella orättvisor, som till exempel en marginaliserad klassposition, etnicitet, kön, sexualitet, ett diskriminerat handikapp, en högre ålder, påverkar individens förmåga att ta ansvar, kunna ta andras perspektiv och tänka långsiktigt och rationellt. Utan en basal förståelse för strukturer, riskerar socialarbetaren att relatera individens problematik enbart till interna brister och inte till att gruppens belägenhet kan vara resultatet av att den blivit förlorare i kampen om begränsade resurser med en annan mäktigare grupp. Nivåfelslutet kan i sin tur leda till felaktiga beslut där resurser används till åtgärder som tar bort uppenbara symtom men samtidigt döljer och reproducerar en orättvis samhällsstruktur. Ibland döljs dessa underliggande strukturella orättvisor i arbetsrutiner som bara fokuserar på individens egenskaper.

Det kan vara en konsekvens av både bristande kunskap och ekonomisk cynism, där det i det senare fallet kan handla om att flytta fokus från strukturella orättvisor, som skulle kräva enorma resurser att förändra, och stora samhällsförändringar, till symtom på grupp- och individnivå, som kostar mindre att göra något åt. Utjämningen av sociala klyftor skulle innebära en radikal förändring av skattepolitiken, som på kort sikt skulle hota den ekonomiska stabiliteten och den materiellt starka medelklassens konsumerande livsstil samt den konsensus som finns mellan arbetsmarknadens parter.

Den kritiske socialarbetaren, med förmåga att synliggöra och peka på denna typ av maskerade symtombehandling, skulle kunna utgöra ett potentiellt hot mot *status quo*, där ojämlikheten i de centrala samhällsstrukturerna (klass, kön, etnicitet) i dag blivit en cementerad struktur. Den kritiske socialarbetaren har inte bara en större kunskap om orsakssambanden bakom sociala problem utan är också en potentiell politisk aktör som med kunskap vill förändra samhället till ett mer jämlikt. Incitamentet för att minska det teoretiska, kritiska innehållet i utbildningen till förmån för ett mer praktiskt, inriktat på att främst administrera välfärden, passar därför bättre in i ett systembevarande perspektiv än i ett systemkritiskt. Det är mellan dessa positioner som striden står. Vill vi, vågar vi, utbilda kritiska socialarbetare, och är det kanske rentav på lång sikt nödvändigt för att inte de sociala problemen ska växa sig så stora och dyra att välfärden hotas för alla, även de privilegierade?

Peter M. Jansson

Universitetslektor socialt arbete, Högskolan Dalarna